

03.10.20

3

पलना-चरखण्डानयनयोः प्रकारः—

मेषादिगो सायनभावासूर्ये दिनाङ्कजात्रापलना भवेत्सा ।
त्रिषठाहता स्फुटशान्तिर्गुणैर्दिग्भिस्त्रयार्द्धानि गुणोद्धतान्या ॥

अन्वयः— सायनभावासूर्ये, मेषादिगो यशसंशादिभिः शून्ये,
यति या दिनाङ्कजा भा या पलना भवेत् । त्रिषठा स्थानिः गुणैः
दिग्भिः हता अन्वया गुणोद्धता चरार्द्धानि स्फुः ।

तथा— सायनभावासूर्ये अशनांशयसहितसूर्ये, मेषादिगो, यश-
संशादिभिः शून्ये, यति, दिनाङ्कजा मध्याह्नकारिकी, भाः पलनाः
अक्षच्छाया, भवेत्, या त्रिषठा स्थानत्रयस्थिता, क्रमेण दशानिः १०,
गुणैः अष्टानिः ८, दिग्भिः १० हता गुणितानि, तदनन्तरम् अन्वया
तृतीयस्थानस्थिता, गुणोद्धता त्रिभिर्महा कर्तव्या, तदा चरार्द्धानि
चरखण्डानि, स्फुः ।

व्याख्या— जिस दिन अशनांश सहित सूर्य यशि, अंश, ।
कला, विकला से शून्य हो उस दिन दोपहर के समय सम भूमि
पर १२ अंगुल का शंकु रखें, उसकी छाया का जो अंश
प्रमाण हो, उसको पलना कहते हैं । उस पलना संख्या को
तीन जगह लिखकर क्रम से उसको १०।८।१० से गुणा करें ।
अन्तिम ३ रे गुणफल में ३ का भाग दें । इससे क्रमशः ३
चरखण्ड होंगे ।

डॉ० सुद्विषर कुमार

सहा० प्राचार्य (ज्योतिष)

शा० उ० सं० महावि० सुखसेना, पूर्णियाँ

03.10.20

2

तद्भुजमागार्यैवराजवोमदनाः तस्य केन्द्रस्य भुजांशोन नवमांशोन
डीनाः तेनेव निदनाः गुणिताः च नखाः विंशतिः, विद्येयाः, ते
पृथक् स्थाप्याः। तद् गौंडशोननगोमुनिः तन्मांशान्भूजसदपमाशत
ते पृथक् स्थाप्याः। परिहृताः भक्ताः, अंशादिकं फलं स्थात्।
विषममिममवलम्ब्य सूर्ययिद्वान्तं कुतो विषोमविवारः प्रयुक्त-
गुरोधादिह प्रस्तूयते —

'अहं संशोद्य मन्दोच्चात् तथा शीघ्राद् विशोद्य च।
शेषं केन्द्रं पदं तस्माद् भुजजा कोटिरेव च' ॥

अन्यदपि —

'अजादिकेन्द्रे सर्वेषां शैले मान्दे च कर्मणि।

धनं ग्राहाणां लिखादौ तुलाद्वयामैव च ॥

प्राथम्या — केन्द्र अथवा गुरु आदि तीन राशि से कम हों, तो
उसे भुज कहते हैं। यदि तीन राशि से अधिक हों, तो उसको
६ राशि में से घटाकर उसको भुज बना लिया जाता है।
नौ राशि से अधिक हों, तो १२ राशि में से घटाकर शेष
संख्या भुज करी जाती है। तदनन्तर ३ राशि में भुज को
घटाकर जो शेष बचे, उसको कोटि कहते हैं। ३-३ राशि
का १-१ पद होगा है। २ राशि १८ अंश ० कला ० विकला
यह सूर्य का मन्दोच्च होता है।

मन्दोच्च में अनीयट गुरु घटा देने पर जो शेष रहता
है, वह मन्दकेन्द्र कहा जाता है। शीघ्रोच्च में अनीयट गुरु
घटा देने पर जो शेष रहता है, उसको शीघ्रकेन्द्र कहते हैं।
मेष आदि ६ः केन्द्र में धन मन्दफल होगा है। तुला आदि ६ः
केन्द्र में ऋण मन्दफल होगा है।

रविचन्द्रस्पष्टाधिकारः -

द्वौ शिखरौ त्रिभौर्द्वे विशेष्यं रसेऽङ्कतोऽङ्काधिकं स्याद्भुजो न त्रिभम् ।
कोटिरेकैकं त्रिभिर्त्रैः स्यात्पदं सूर्यमन्दीयं मष्टाद्रयोऽंशा भवेत् ॥

मन्दीयं गहवर्जितं निगदितं केन्द्रं तदाख्यं कुर्वेः

केन्द्रे स्यात्स्वमां फलं क्रियतुलायेऽथौ विद्येयं श्वेः ।

केन्द्रं तद्भुजभागपेयलवोनद्या नयास्ते पृथक्

तद्दोऽंशान्नगोभुभिः परिहृतास्तेऽंशादिकं स्यात् फलम् ॥

अन्वयः - त्रिभौं (केन्द्रम्) द्वौः (भवति), त्रिभौर्द्वे रसेः विशेष्यं

(तदा द्वौः सञ्जायते), अङ्काधिकं यत्रतः (विशोध्यं स्यात् तदा द्वौः)

स्यात् । भुजो न त्रिभं कोटिः, त्रिभिर्त्रैः एकैकं पदं स्यात् । अष्टाद्रयः

अंशाः सूर्यमन्दीयं भवेत् । गहवर्जितं मन्दीयं, कुर्वेः तदाख्यं

केन्द्रं निगदितम् । क्रियतुलाये केन्द्रे स्वम् तदा फलं स्यात् । अथ

श्वेः केन्द्रं विद्येयम् । तद् भुजभागपेयलवोनद्याः नयाः (करोम्याः)

ते पृथक् (लेख्याः), तद् गोऽंशान्नगोभुभिः परिहृताः ते अंशादिकं

फलं स्यात् ।

तारा - त्रिभौं याशिखरान्भूतं, केन्द्रं, द्वौः भुजः, स्यात् ।

भुजबाहु प्रवेष्टौ द्वौः । इत्यमरः । त्रिभौर्द्वे त्रिदशोदधिकं, रसेः

षडभिः, विशेष्यं न्यूनतां यापनीयम्, तदा द्वौ स्यात् । अङ्काधिकं

नवराशितोऽधिकं, चैत् तर्हि यत्रतः द्वादशराशितः, विशेष्यं,

तदा द्वौः स्यात् । भुजो न त्रिभं याशिखरं, कोटिः स्यात् । त्रिभिर्त्रैः

त्रिभिस्त्रिभौराशिभिः, कर्मैकैकं पदं स्यात् । यथा - राशित्रयं

यावत् प्रथमं, तदनु राशिषट्कं यत्तद् द्वितीयं, तत्पश्चाद् राशिचक्रं

यावत् तृतीयं, तदन्तरं राशिद्वादशकं यावच्चतुर्थं पदं भवतीत्या-

शयः । अष्टाद्रयः अष्टादशततिः अंशाः, सूर्यमन्दीयं भवेत् ।

गहवर्जितं गहेण हीनं, मन्दीयं, कुर्वेः देवर्जैः, तदाऽऽख्यं,

केन्द्रं निगदितं कायेतम् । क्रियतुलाये केन्द्रे मेषादिकत्वे किंवा षड्रा-

शयत्वे फलं स्वं धनं भवति । तुलादिषट्के किंवा षड्राशयत्वे केन्द्रे

फलम् तदा भवतीत्याशयः । अथ श्वेः सूर्यस्य केन्द्रं विद्येयं कर्तव्यम् ।